

Карпов Никифор Семенович –
професор кафедри кримінального процесу
Київського національного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук,
доцент,

Останін Олексій Валерійович –
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Київського національного університету
внутрішніх справ

Проблеми оцінки та ставлення до процесуальної діяльності слідчого

У статті розглянуто переваги і недоліки вітчизняної судово-слідчої системи, поняття процесуальної діяльності слідчого, а також – проблеми оцінки процесуальної діяльності слідчого.

Розбудова демократичної правової держави не уявляється без реформування правоохоронних органів з метою більш ефективного виконання покладених на них законом завдань. Найважливішим питанням реформування правоохоронних органів є створення ефективної системи досудового розслідування, яка б повною мірою забезпечувала судочинство якісним провадженням досудового слідства та виступала б надійною гарантією забезпечення прав та свобод громадян. У цьому контексті важко переоцінити важливість та значущість досудового слідства у виконанні завдань кримінального судочинства.

В Україні історично склалося і функціонує судочинство, яке характеризується “змішаною” формою організації кримінального процесу, яка, як відомо, включає розшукове попереднє розслідування і змагальний судовий розгляд. При тому “лева частка” процесуального навантаження в судочинстві припадає саме на досудове слідство, яке є найбільш складною та працемісткою його частиною. Значення досудового слідства у забезпеченні охорони прав, свобод і законних інтересів громадян постійно зростає, змінюються акценти оцінки його діяльності, зростає увага до слідчої діяльності з боку суспільства. Водночас збільшуються вимоги до процесуальної діяльності слідчого, рівня його професійної підготовки та відповідальності за порушення законодавства.

Необхідно звернути також увагу на те, що наша судово-слідча система за своєю суттю не є змагальною, проте, “модернізуючи” її, у неї впроваджують змагальні елементи, але не за змістом, а лише за формою. Приміром, участь захисника з моменту появи підозрюваного і фактично до реальної змагальності сторін, які необхідно розсудити, а в результаті, як правильно зазначається, “слідчий втратив “свободу”, однак і захисник не одержав достатніх можливостей” [1, с. 246].

Через це здебільшого відбувається не захист прав та інтересів винного (про жертву зазвичай забувають), а “розвал” кримінальної справи завдяки тому, що під час проведення розслідування захисник виступає лише в ролі спостерігача і ніяких активних дій, спрямованих на виправлення помилок слідства, не вживає і не розкриває наявних у нього даних, які суттєві при вирішенні справи, а в суді за відсутності слідчого активно діє [2, с. 195–202].

С. Теймен підкреслює, що умови забезпечення права на захист у нас набагато ширші, ніж прийняті в американському праві [3, с. 186–187].

Це говорить про те, що, “впроваджуючи” у наше кримінальне судочинство “передові положення правових систем Заходу” щодо захисту прав особи, ми

прагнемо бути “попереду всієї планети”, забуваючи про суттєві відмінності нашої судово-правової системи та умови, за яких вона діє [4, с. 50–53].

У зв'язку з цим Б.Г. Розовський правильно підкреслює, що “право не може бути вище, ніж економічна система і рівень загальної культури. Оскільки економіка України занедбана, то правові акти варто орієнтувати не на США і Японію, а, ймовірно, на Перу чи Замбію” [5, с. 37–38].

Вихід з цього становища не в тому, щоб відмовитися від впровадження в кримінальний процес демократичних завоювань, а в їх поєднанні зі ствердженням кримінально-процесуальних новел, які б суттєво спрощували і підвищували ефективність кримінального судочинства [6, с. 87].

Реформування судової та правоохоронної систем нашої держави відповідно до перехідних положень Конституції України, безумовно, призвело до ряду позитивних зрушень. Це проявилось, насамперед, у суттєвому зміцненні судової гілки влади, забезпеченні дійсної незалежності суддів та розширенні кола їх повноважень, у тому числі й віднесення до їх компетенції вирішення питань щодо процесуальних примусів та процесуальних обмежень прав та свобод громадян у зв'язку з обранням запобіжних заходів.

Але це ніяким чином не вказує на зменшення ролі досудового слідства у судочинстві. Саме слідчий, проводячи розслідування кримінальних справ збирає, досліджує, оцінює докази та їх джерела з метою встановлення об'єктивної істини у справі. Він же встановлює наявність ознак складу злочину у діянні особи та здійснює його кваліфікацію, визначає коло осіб, що підлягають притягненню до кримінальної відповідальності, а також приймає рішення щодо інших осіб, що мають відношення до злочину і визначає їхній процесуальний статус. Одночасно на слідчого покладені обов'язки по забезпеченню права на захист підозрюваних та обвинувачених, а, з іншого боку, – притягнення їх до кримінальної відповідальності та складання обвинувальних актів. При цьому значимість цих актів така, що суд не може вийти за рамки обвинувачення, яке висунуте слідчим. Тобто, вся процесуальна діяльність слідчого спрямована на забезпечення об'єктивного і законного розгляду кримінальної справи у судовому засіданні.

Поняття процесуальної діяльності слідчого можна визначити як діяльність слідчого, наділеного спеціальними повноваженнями, за порушеною та прийнятою ним до свого провадження кримінальною справою, зміст якої полягає у збиранні, дослідженні, перевірці, оцінці та використанні доказів для встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі та складу злочину у діяннях певної особи чи осіб, здійсненні правозастосовчих дій по забезпеченню правильного застосування закону, захисту прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, з метою створення умов для здійснення правосуддя.

На жаль, самого слідчого процесу реформування майже не торкнулися, хіба що слідство стали називати “досудовим” замість застарілого – “попереднє”. Залишаються не розв'язаними питання законодавчого забезпечення незалежності слідчих, процесуальних і соціальних гарантій їх діяльності, не визначене місце досудового слідства у системі судочинства. Воно залишається роз'єднаним, організаційно не сформованим та підпорядкованим різним правоохоронним органам, у тому числі й органам дізнання. Останніми роками спостерігається суттєве зростання навантаження на слідчого, яке виходить за межі допустимого, а це неодмінно відображається на якості досудового слідства, дотриманні законності та процесуальних вимог щодо строків розслідування.

Ще й досі мають місце випадки залучення слідчих до виконання обов'язків, не пов'язаних з розслідуванням кримінальних справ. Усе це призводить до зменшення привабливості професії слідчого, нівелювання її значення серед посадових осіб системи правозастосовчих органів, погіршення відношення пересічного громадянина до авторитету посади слідчого та зменшення довіри до неї.

Як вже зазначалося, органи досудового слідства в Україні не мають загальної організаційної єдності та зосереджені в МВС, Прокуратурі, СБУ та ДПА. Вони здійснюють провадження по кримінальних справах відповідно до підслідності, визначеної ст. 112 КПК України.

На загальному незадовільному ґрунті сучасного стану досудового слідства знову ж спостерігається неоднозначне ставлення з боку держави до різних гілок органів розслідування. У цьому можна легко переконатися, порівнявши статистичні показники окремих результатів слідчої діяльності та її державної оцінки.

За показниками 2005 року, у загальній кількості кримінальних справ, що знаходились у провадженні слідчих України, питома вага справ, що знаходились у провадженні слідчих МВС (без дізнання) становила 91,0 %, слідчих прокуратури – 7,5 %; СБУ – 0,5 %; ДПА – 0,9 %.

Доля слідчих МВС від загальної кількості фактично працюючих у цьому періоді працівників становила 76,8 %; прокуратури – 14,8 %; СБУ – 3,9 %; ДПА – 4,3 %.

У загальній кількості закінчених провадженням кримінальних справ доля справ, закінчених слідчими МВС становила 88,6 %; прокуратури – 10,0 %; СБУ – 0,4 %; ДПА – 1,0 %.

Середньомісячне навантаження на одного фактично працюючого у 2005 році слідчого МВС становило 4,2 справи, прокуратури – 1,8 %; СБУ – 0,4 %; ДПА – 0,7 %.

Середньомісячна кількість кримінальних справ, яка розслідувалася слідчим МВС, становила 2 справи, прокуратури – 1,2; СБУ – 0,2; ДПА – 0,4.

Таким чином, навантаження на одного слідчого МВС було вдвічі більшим ніж у слідчого прокуратури, в одинадцять разів більшим, ніж у слідчого СБУ та у сім разів більшим, ніж у слідчого ДПА.

Відповідно, продуктивність роботи слідчого МВС майже у два рази була більшою за слідчого прокуратури, в десять разів більшою за слідчого СБУ та в п'ять разів більшою за слідчого ДПА.

У той же час, працюючи у значно тяжких умовах, у порівнянні з іншими, слідчі МВС у 2005 р. досягли більш високих показників якості розслідування. Так, з числа направлених до суду кримінальних справ вони отримали на додаткове розслідування лише 1,8 % справ, тоді як слідчі прокуратури – 3,8 %; СБУ – 3,7 %; ДПА – 3,8 %.

З числа обвинувачених за направленими до суду кримінальними справами слідчими МВС України судами виправдано (у розрахунку на 1 тис. обвинувачених) 0,3 % осіб; прокуратури – 5,3 %; СБУ – 6,7 %; ДПА – 6,4 %.

Але несподіваним є те, що грошове утримання молодих спеціалістів, які вперше призначені на посади слідчих по зазначених 5 відомствах у м. Києві, складала: МВС – 650 грн.; прокуратура – 1900 грн.; СБУ – 1100 грн.; ДПА – 2000 грн. Тобто, за свою більш важку роботу слідчий МВС отримував у 1,7 разів менше, ніж слідчий СБУ, у 2,9 разів менше за слідчого прокуратури та у 3,0 разів менше за слідчого ДПА [7].

Як тут не згадати героя відомого кінофільму, який казав Шурику: “Вчись, студент! Хто не працює, той їсть”.

Нами були наведені середньостатистичні показники навантаження та продуктивності слідчих. Насправді, у промислових регіонах та великих містах, де криміногенна обстановка більш напружена, фактичне навантаження слідчих територіальних підрозділів МВС України становить 10 – 15 справ на місяць. Питома вага молодих спеціалістів зі стажем роботи до трьох років складає біля 50 %. Саме на цю частину недосвідчених та малозабезпечених чиновників припадає найвідчутніший натиск злочинності. І це відбувається в умовах, коли слідчим МВС доводиться розслідувати справи про злочини, що непокоять всі верстви населення, у тому числі вбивства, завдання тілесних ушкоджень, зґвалтування, крадіжки, шахрайства, дорожньо-транспортні пригоди тощо. Тому немає нічого дивного, що

саме серед цієї частини слідчого корпусу спостерігається найбільша плінність кадрів.

У той же час, умови роботи слідчих не відповідають вимогам сьогодення. Затверджені наказом МВС України від 23.12.2003 № 1600 норми належності організаційної, криміналістичної, спеціальної техніки фактично не виконуються. Так, комп'ютерною технікою слідчі забезпечені менше ніж на 30 % від необхідної кількості. У деяких регіонах слідчі взагалі її не мають і до цього часу змушені користуватися застарілими друкарськими машинками, що давно підлягають списанню.

Крім усього іншого, на працівників органів досудового слідства, які мають спеціальні звання, поширюються обов'язки, передбачені Законом України "Про міліцію". Умови і порядок проходження ними служби встановлюються Положенням про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України. Тобто, окрім обов'язків, обумовлених слідчою справою, слідчі ОВС, на відміну від своїх колег з інших відомств, виконують ще й загальні обов'язки офіцерів міліції, у тому числі й з охорони громадського порядку.

Ці обставини не тільки обумовлюють додаткове навантаження, а й ставлять слідчих у один ряд з іншими працівниками ОВС при заохоченнях, грошовому утриманні, житловому та пенсійному забезпеченні. А що стосується вирахування строків вислуги та кар'єрного росту, то тут становище слідчих є навіть гіршим, у порівнянні з іншими офіцерами МВС.

Таке, м'яко кажучи, байдуже ставлення держави до слідчих органів внутрішніх справ, які розслідують понад 90 % усіх злочинів у державі й визначають рівень боротьби зі злочинністю в Україні, є далі нетерпимим. Незрозумілим є те, що при такому відношенні до неї, система досудового слідства продовжує функціонувати і може, хоча й на неналежному рівні, виконувати покладені на неї завдання судочинства.

Російські та білоруські дослідники підрахували, що після внесення до кримінально-процесуального законодавства змін, спрямованих на розширення забезпечення захисту прав підозрюваного, обвинувачуваного (організація присутності захисника, повідомлення і т. ін.), слідчий змушений витратити на це значно більше свого робочого часу [8, с. 11; 9, с. 4].

Для успішного вирішення питань охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, гарантованих Конституцією України, від злочинних посягань та забезпечення підозрюваним і обвинувачуваним під час провадження досудового слідства дійсного права на захист потрібно негайно вживати заходи для формування системи досудового слідства відповідно до Перехідних положень Конституції України. Водночас з цим необхідно визначити роль досудового слідства у системі судочинства, його повноваження, законодавчі та соціальні гарантії дійсної незалежності, а також науково обґрунтовані критерії навантаження.

Список використаних джерел

1. *Косякова Н.* Уголовный закон и установление истины по делам о преступлениях // Следователь. – 1999. – № 1.
2. *Белкин Р.С.* Криминалістика: проблеми сьогодняшнього дня. – М., 2001.
3. *Защитник по уголовному делу.* – М., 1998.
4. *Бахин В., Когамов М., Карпов Н.* Допрос на предварительном следствии: уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. – Алматы. – 1999.
5. *Розовський Б.Г.* Оцінка латентної економічної злочинності в регіоні за побічними факторами // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей). – Х. – 1999.
6. *Махов В.Н., Пешков М.А.* "Состязательность" моделей уголовного процесса США // Гос-во и право. – 1999. – № 12.
7. *Статистичний вісник України.* – К.: Вид-во "Держкомстат". – 2006.

8. *Игнатович А.В.* Проблемы правоприменительной деятельности органов предварительного следствия в условиях нового законодательства // Проблемы борьбы с преступностью и подготовка кадров для органов внутренних дел Республики Беларусь. – Минск. – 2002.

9. *Яблоков Н.П.* О некоторых направлениях криминалистической реализации положений УПК России // Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации – проблемы практической реализации. – Краснодар. – 2002.

The article is examined the advantages and the shortcomings of the domestic judicial investigatory system, the concept of the procedural activity of the investigator, and also the problems of the estimation of procedural activity of the investigator.

© Н.С. Карпов, О.В. Останін, 2007